

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2021.30.405>
УДК 94(477.25):655.4/.5“1918/1931”

Анна Уманська

аспірант

Інститут української археографії та джерелознавства

ім. М.С. Грушевського НАН України

01601, Україна, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4

E-mail: umanska.anna95@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУР-ЛІГИ В КИЄВІ У 1918-1931 рр.: ПЕРІОДИ ТА ЖАНРИ

У статті висвітлено тему впровадження їдишської видавничої діяльності, що здійснювалася за ініціативи культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» у період з 1918 до 1931 рр. Проаналізовано історичний контекст та передумови постання організації, що беруть свій початок у ХІХ столітті. Серед основних передумав авторка виділяє стрімку модернізацію східноєвропейського єврейства, проголошення мови їдиш однією з багатьох національних мов на міжпартійній конференції з мови їдиш у Чернівцях 1908 року та революційні події першої половини ХХ ст. Крім того, розкрито концепцію світської єврейської культури, запропоновану членами Культур-Ліги, та шляхи її втілення через друковану їдишомовну продукцію, наведено основні «ринки збуту» їдишських підручників, методичних матеріалів, художньої літератури, періодики. У межах статті проаналізовано друковану продукцію Культур-Ліги, після попередньої структуризації та систематизації видань за категоріями: джерела було розподілено на пласт підручників, методичних і навчальних матеріалів, на дитяче книговидання та художню літературу.

Ключові слова: Київ, видавнича справа, їдиш, Культур-Ліга, єврейська освіта.

Anna Umanska

Postgraduate Student

M.S. Hrushevskyyi Institute of Ukrainian

Archaeography and Source Studies

the National Academy of Sciences of Ukraine

4, Triokhsviatytska Street, Kyiv, 01601, Ukraine

E-mail: umanska.anna95@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5596-0605>

PUBLISHING ACTIVITY OF KULTUR-LIGE IN KYIV IN 1918-1931: PHASES AND GENRES

The article covers the introduction of Yiddish publishing activities, initiated by the Jewish civic and cultural-educational organization “Kultur-Lige” in the period from 1918 to 1931. The research analyzes the historical context and pre-conditions of the organization beginning in the 19th century. Among the main pre-conditions, the author highlights the rapid modernization of Eastern European Jewry, the proclamation of Yiddish as one of the many national languages at the inter-party conference on Yiddish in Chernivtsi in 1908, and the revolutionary events of the first half of the twentieth century.

In addition, the article encloses the concept of secular Jewish culture proposed by members of the Kultur-Lige and ways of its implementation through printed Yiddish-language products, the main “marketplaces” of Yiddish textbooks, teaching materials, fiction, periodicals. The article analyzes the printed products of the Kultur-Lige, after preliminary structuring and systematization of publications by category: the sources were divided into a layer of textbooks, teaching and learning materials, children’s books, and fiction. The authors of the educational books, textbooks, and books for children were usually young Jewish writers and members of the Literature section of Kultur-Lige. The main consumer of such Yiddish books were the educational institutions established by the Kultur-Lige. Specifically, the Jewish public Yiddish schools, public libraries, and reading rooms, as well as Jewish Public University. Educational institutions organized by Kultur-Lige provided education for all categories of the Jewish community.

The article also includes some information about the book design of Kultur-Lige artists. Among the illustrators was Mark Chagall, Sara Shor, Eliezer Lissitzky, Joseph Chaikov, Mark Epstein, etc. This organization provided unique opportunities to implement their artistic idea in the area of book illustrations. Besides that, the article includes information about the print run of some books and the financial sources of the publishing section.

Keywords: *Kyiv, publishing activity, Yiddish, Kultur-Lige, Jewish education.*

Аналіз єврейської їдишемовної видавничої справи першої половини ХХ століття передбачає контекстуальний огляд досліджуваного поля. Передумови для становлення модерної їдишської культури у видавничій, освітній, політичній сферах брали початок ще у ХІХ столітті. Чимала частка їдишської друкованої продукції, про яку йтиметься нижче, була підготовлена та видана єврейською світською благодійною й культурно-просвітницькою організацією «Культур-Ліга». Потреба у друкованій продукції мовою їдиш, зокрема підручників із різних галузей знань, видань художньої літератури, поетичних збірок єврейських літераторів (часто ілюстрованих єврейськими художниками) пояснювалася розквітом єврейської світської освіти та культури, ініційованим та керованим Культур-Лігою. Зокрема, за ініціативи Культур-Ліги у Києві функціонувала мережа світських єврейських шкіл з викладовою мовою їдиш, діяла низка їдишських бібліотек-читалень для широкого кола користувачів, та було відкрито Єврейський Народний Університет. Створення «нового проекту» їдишської освіти передбачало чимало викликів, з якими зіткнулися члени Культур-Ліги. Окрім пошуку шкільних приміщень та учительського складу, важливим було забезпечити новоутворені освітні інституції необхідними методичними посібниками та підручниками, що було окремим та ґрунтовним завданням. У видавництві Культур-Ліги друкувалися книжкові серії для школярів та викладачів, нові підручники з їдишу, а також періодичні видання з педагогіки. Зважаючи на це, видавнича діяльність активно сприяла розвитку освітньої секції Культур-Ліги. Обидва види діяльності були органічно взаємопов'язані, зокрема шкільна секція тісно співпрацювала з бібліотечною¹.

У межах статті авторка зосереджує увагу на історичному контексті та передумовах, що сприяли зародженню Культур-Ліги, безпосередньо на видавничій секції, як одному з найуспішніших проектів організації та на окремих типах друкованої продукції, виданої у період з 1918 по 1931 рр.

Методологічно важливим для розв'язання проблем дослідження діяльності Культур-Ліги є встановлення шляхів взаємодії та інтеграції інтелектуалів з існуючим порядком державних утворень. Карл Маннгейм у своїй праці «Ідеологія та утопія» визначає два шляхи інтеграції інтелектуалів до існуючого порядку суспільства в контексті взаємодії з наявними класами чи партіями: 1. пряме приєднання до класу чи партії; 2. усвідомлення власної соціальної позиції і місії, яку ця позиція містить². Авторка ставить у статті завдання, дослідивши історію взаємодії та співробітництва діячів Культур-Ліги з єврейськими політичними об'єднаннями, з одного боку, і з органами радянської влади, з іншого та взявши вищенаведену біполярну схему Маннгейма за основу, визначити, який із двох шляхів інтеграції був наявний у діяльності Культур-Ліги. Перевірку обох шляхів із завданням визначити їхню відповідність реальному стану справ авторка здійснює на основі

опрацювання конкретних джерел, віднайдених у процесі дослідження біографій діячів Культур-Ліги та їхньої діяльності.

Джерельну базу дослідження складають документи видавничої секції та друкована продукція видавництва Культур-Ліги, а також матеріали шкільної секції Культур-Ліги. При цьому в межах дослідження також враховано контекстуальні джерела, що фіксують діяльність Центрального та Виконавчого Комітетів Культур-Ліги, фінансову звітність організації, функції бібліотечної, архівної та частково художньої і театральної секцій. У межах статті використано джерела з фондів Державного архіву міста Києва (ДАК), Державного архіву Київської області (ДАКО), Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Зокрема, у Державному архіві міста Києва було опрацьовано фонд №163 «Київська міська управа», у межах якого виявлено статут Культур-Ліги. У відділі юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського було виявлено основний масив видавничої продукції Культур-Ліги, а також їдишемовні оголошення про відкриття єврейських шкіл та бібліотек. У Державному архіві Київської області, у фонді №Р-142 «Відділ народної освіти Київського губернського виконавчого комітету Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів» було опрацьовано низку справ, що містять документи про діяльність бібліотечної секції Культур-Ліги, протоколи засідань Губнаросвіти, Центрального та Виконавчого Бюро Культур-Ліги й документи, що містять інформацію про єврейські періодичні видання, зокрема журнал «Freud» (пер. – «Радість»).

Передумови постановня Культур-Ліги, організаційні основи та етапи діяльності організації.

Передумови постановня Культур-Ліги як культурно-просвітницької організації більшою мірою базувалися на соціальних і політичних процесах, що відбувалися на початку ХХ ст. на території Східної Європи. Неабияким попитом серед єврейського населення колишньої Російської імперії у цей час почали користуватися періодика, література й театр мовою їдиш. Вектор культурного розвитку східноєвропейського єврейства визначила тягла трансформація їдишу з побутової мови діаспори на мову діяльності та співпраці єврейських культурно-просвітницьких і громадських інституцій³. Як зазначає американський історик Давид Фішман, у період між 1890-ми та початком Першої світової війни на рівні з модернізаційними явищами у єврейському середовищі відбувалося уповільнення лінгвістичної акультурації, що й посприяло розквіту їдишської світської культури. Це було наслідком соціальних процесів серед єврейського населення Російської імперії: чітко визначена межа осілості та компактне проживання в містечках, правові обмеження й заборона на здобуття світської вищої освіти та працевлаштування⁴.

Важливим поштовхом до оформлення та утвердження їдишу стала міжпартійна конференція з мови їдиш у Чернівцях 1908 року. Подія об'єднала десятки єврейських політичних партій та представників різних, а інколи й протилежних, ідеологічних течій. Натхненниками та організаторами конференції виступили їдишист і теоретик єврейської національної ідеї Натан Бірнбаум (1864-1937), їдишський активіст і політичний діяч Хаїм Житловський (1865-1943), класик їдишської літератури Іцхок-Лейбуш Перец (1852-1915). У обговореннях нагальних питань взяли участь знакові діячі єврейської культури, серед яких: єврейський письменник Шолом Аш (1880-1958), журналіст, політичний діяч Херш Давид Номберг (1876-1927), письменник і майбутній засновник одеського сектору Культур-Ліги Мордехай Спектор (1858-1925). На конференції були присутні близько 70 делегатів, кожен з яких представляв окремий політичний напрям⁵. Переважна кількість делегатів репрезентувала позиції бундистів, а саме: створення світської культури та системи освіти мовою їдиш. Однак, присутні були й делегати з сіоністськими поглядами, що вбачали єдиним правильним шляхом – відродження івриту як національної мови.

Під час конференції здійнялося чимало суперечок між їдишистами та гебраїстами в питанні надання їдишу статусу національної єврейської мови. Головним аргументом проти визнання їдишу був той факт, що це – мова діаспори, асимільованого єврейського населення. Єдиним виходом із суперечок було визнання мови їдиш однією з багатьох національних мов. Ініціатором такої резолюції виступив письменник, журналіст і політичний діяч Херш Давид Номберг. Одне з головних досягнень конференції – позбавлення мови їдиш статусу «жаргону»⁶, що на той час міцно закріпився в науковому середовищі.

Крім зазначених подій, безпосереднім поштовхом до утворення та розвитку єврейської культурно-просвітницької організації «Культур-Ліга» було проголошення незалежності Української Народної Республіки в 1918 році, а відтак – проголошення закону про національно-персональну автономію. Національно-персональна автономія УНР, проголошена III Універсалом, надавала національним меншинам, насамперед єврейському, польському та російському населенню, права на політичне та культурне самовираження шляхом утворення спеціалізованих національних союзів, що виступали представницьким органом від кожної нації⁷. Таким представницьким союзом для єврейського населення стало новоутворене Міністерство єврейських справ, що опікувалося соціальними, політичними та культурними справами громади. На хвилі створення Міністерства єврейських справ у межах УНР, утворення спеціалізованих національних союзів та збільшення кількості єврейських політичних діячів в українському уряді постала єврейська світська благодійна й культурно-

просвітницька організація «Культур-Ліга». Одним з ініціаторів створення організації виступив громадський діяч та їдишист Зеліг Меламед⁸. Головними фундаторами організації були тогочасні єврейські політичні діячі, зокрема чинний голова Міністерства єврейських справ Мойсей Зільберфарб (1876–1934), який обійняв посаду голови Центрального Комітету Культур-Ліги, а пізніше став ініціатором та ректором Єврейського Народного Університету⁹.

Першопочатково Культур-Ліга була задекларована як міжпартійна організація, мета якої – розвиток єврейської світської культури та освіти. Одним з інструментів досягнення мети був розвиток мови їдиш. Статут Культур-Ліги набув чинності 15 січня 1918 року. Цю дату можна вважати фактичним початком функціонування організації та активного розгортання її діяльності. Статут Культур-Ліги налічував 26 пунктів, де поступово були викладені ідея, основні цілі та внутрішньоорганізаційні положення трьома мовами: їдишем, українською та російською. Разом зі статутом було затверджено й керівний апарат об'єднання. Центральний Комітет, що опікувався численними культурно-освітніми секціями Культур-Ліги, налічував 21 особу, серед яких були чільні, знакові представники єврейської громади: Мойсей Зільберфарб, Давид Бергельсон¹⁰, Єзекііль Добрушин¹¹, Мойсей Литваков¹², Давид Гофштейн¹³. Центральний Комітет Культур-Ліги розташувався в Києві за адресою вул. Велика Васильківська, 37.

Відповідно до статуту Культур-Ліга визначалася як організація, головним завданням якої було створення єврейської світської культурно-освітньої мережі. Так, параграф статуту №1 проголошував: «Культурна Ліга ставить своїм завданням розвиток і розповсюдження в народі єврейської міської культури по всіх галузях людської творчості, як то письменства, мистецтва, музики, театру, а також допомога утворенню нової єврейської демократичної школи і інших освітніх установ...Щоб цієї мети досягнути, Культурна Ліга утворює національну книгозбірню, мистецький театр, зразкове видавництво, зразкові установи для народної освіти, різні музеї для мистецтва і для науки»¹⁴. Станом на кінець 1918 року було офіційно зареєстровано літературну, видавничу, освітню, театральну, музичну та художню секції. Усі задекларовані секції взаємодіяли між собою. Зокрема, чимала частка друкованої продукції, підготовленої видавничою секцією Культур-Ліги, була видрукувана на замовлення освітньої секції, а ілюстрування усіх книг було здійснене майстрами художньої секції. Отже, попри те, що у статуті передбачене незалежне функціонування окремих секцій, можна розглядати їх діяльність у векторі взаємодії.

Авторське дослідження показало, що члени Культур-Ліги вступали у певні відносини як з окремими єврейськими політичними об'єднаннями, так і з КП(б)У. На прикладі Культур-Ліги можна стверджувати, що попри

те, що організація формально підтримувала статус «міжпартійного» органу, члени правління все ж репрезентували окремі єврейські політичні об'єднання. Центральний Комітет Культур-Ліги представляли члени партій Бунд, Фолкспартей, Поалей-Ціон та члени Об'єднаної єврейської соціалістичної робочої партії, однак кожна з партій посідала позицію антисіоністську та певною мірою підтримувала ідеологію єврейського автономізму. Попри те, що керівний апарат Культур-Ліги був представлений розмаїттям політичних об'єднань, однак, жоден із членів товариства не інкорпорував концепції своєї політичної партії до практик організації.

Щодо взаємовідносин Культур-Ліги з правлячими органами радянської влади, слід відзначити численні поступки з боку членів організації. Незважаючи на те, що на перших етапах радянська влада заохочувала діяльність єврейської культурно-просвітницької організації (1920–1922 рр.), Культур-Ліга зазнавала певних утисків із державного боку. З середини 1920 року Єврейська секція КП(б)У фактично замістила Міністерство єврейських справ. Відтак, почалася примусова комунізація Культур-Ліги. Попри фактичну ліквідацію більшості секцій товариства, цілісна орієнтація організації (популяризація культури мовою їдиш) зберігалася до кінцевої її ліквідації у 1930-х роках. Наведені положення методологічно підтверджують вищезазначену біполярну схему Карла Маннгейма, що розкриває другий шлях інтеграції інтелектуалів із порядками суспільних утворень.

Розпуск Центрального Комітету Культур-Ліги, що відбувся у 1920 році, ознаменував початок курсу комунізації організації. У доповідному зверненні до всіх відділів Культур-Ліги, єврейських робітників, революційної інтелігенції та усіх культурно-просвітницьких установ від 1920 року розкривається мотивація розпуску організаційних керівних органів і необхідності прийняття курсу на її комунізацію: «Наша задача заключалась в том, чтобы изменить основное направление деятельности Культур-Лиги и натолкнуть ее на путь коммунистического содружества. Но так называемое демократическое большинство Культур-Лиги оказало в этом отношении сопротивление, и еврейские коммунисты вынуждены были прибегнуть к таким крайним мерам, как роспуск всего состава Ц.К. и Исполнительного Бюро Культур-Лиги и назначение нового коммунистического организационного бюро для руководства всей работой Культур-Лиги»¹⁵.

Після комунізації Культур-Ліги певний час продовжували існувати художня, шкільна, музична, театральна секції. Однак, усі повноваження Культур-Ліги перейняв на себе новий організаційний комітет, очолюваний літературознавцем і критиком Іцхаком Нусіновим¹⁶. Навчальні заклади, що були підпорядковані колишньому Міністерству єврейських справ та Культур-Лізі, було передано до новоствореного Єврейського відділу Народного комісаріату просвіти. Найбільшу київську єврейську бібліотеку

Культур-Ліги було реорганізовано в Центральну єврейську бібліотеку ім. Вінчевського. До 1925 року усі відділення організації із численними секціями було закрито. Втім, видавництво Культур-Ліги проіснувало найдовше – до 1930 року.

Створення та розвиток видавничої секції Культур-Ліги у Києві.

Видавнича секція, задекларована статутом Культур-Ліги від 15 січня 1918 року, виступила одним із найуспішніших проєктів об'єднання. Концепція нової їдишської школи, запропонована організацією, потребувала належних навчальних матеріалів. Освітня мережа складалася з дитячих дошкільних установ, підліткових шкіл, гімназій, вечірніх освітніх закладів для дорослих, відповідно охоплювала усі вікові категорії єврейського населення. Забезпечення навчальних закладів Культур-Ліги якісно новими навчальними матеріалами було необхідною умовою функціонування освітньої мережі. Окрім того, в умовах зародження організації, творення власної літератури мовою їдиш було невід'ємною складовою новоствореної єврейської автономії у межах України¹⁷. Їдишські активісти прагнули синтезувати нову єврейську секулярну культуру та підняти її до високого рівня шляхом творення власної освіти, літератури, мистецтва.

Разом із концепцією нової їдишської школи члени Культур-Ліги задекларували ідею нової єврейської книги в одному з програмних документів за 1920 рік: «Єврейська книга в Україні більше ніж деінде вплетена в загальну європейську культурну канву, і в кожній царині культури книга прагне стати синтезом культурних досягнень та успіхів творчої думки. Єврейська книга почала обростати середовищем, до якого увійшли нові групи й кола. З-поміж них вона знайшла нових прибічників. Навіть у зовнішньому вигляді книги ми [Культур-Ліга] пішли далеко вперед і деякі наші видання можуть видаватися на правду зразковими»¹⁸.

З цитати робимо висновок про чільне місце видавничої секції у межах організації. Її головною метою було забезпечення усіх верств єврейського населення якісно новим навчальним і літературним продуктом мовою їдиш. Варто зазначити, що видавнича секція тісно співпрацювала не лише з освітньою мережею, а й з художньою секцією. Оформленням книг займалися творці авангардного мистецтва 1920-1930-х рр., серед яких Марк Епштейн¹⁹, Іссахар-Бер Рибак²⁰, Ель Лисицький²¹, Йозеф Чайков²². Відмінною рисою друкованої продукції Культур-Ліги були специфічні оформлення книг у серії, що відрізнялися художнім оформленням.

Видавництво Культур-Ліги виступало своєрідним майданчиком для їдишомовних літераторів-початківців. Зокрема, у перших альманахах «Eugns» (пер. – «Наше власне»), «Oufgan» (пер. – «Заграва») та поетичній збірці «Baginen» (пер. – «Світанок») дебютували поет Лейб Квітко²³ та знаний педагог Ліпа Резнік²⁴.

Відтак, у середині 1920-х рр., завдяки активній діяльності видавничої секції Культур-Ліги, Київ посів провідне місце у Східній Європі з видання літератури мовою їдиш. Дослідник художньої секції Культур-Ліги Гілель Казовський зазначає, що у період з 1918 по 1920-ті рр. у Києві, порівнюючи з тодішніми радянськими республіками, видавалася половина усього масиву книг мовою їдиш²⁵. Водночас, було відкрито чимало видавничих філій Культур-Ліги, зокрема в Одесі, Білостоці (Польща) та Вільно (Литва). Видавнича секція також фінансувала замовлення у локальні міські книгарні в Бердичеві через видавництво «Комуніст», у Білій Церкві через видавництво «Озет» та через міську книгарню Кам'янець-Подільська²⁶.

До 1920 року видавництво розташовувалося за адресою вул. Караваєвська, 3 (нині – вул. Льва Толстого). Силами видавничої секції Культур-Ліги відкривалися книгарні зі спеціалізацією на виданнях мовою їдиш, серед яких переклади класики та видання молодих їдишських поетів і письменників²⁷. Першу офіційну книжкову крамницю Культур-Ліги було відкрито в 1920 році за адресою Велика Васильківська, 43. Варто зазначити, що в перші роки діяльності видавничої секції, у 1918-1919 рр., було видрукувано порівняно невелику кількість книг. Одними з перших видань були уже згадані альманахи «Eugns», «Oufgang» та «Baginen». Однак, збірки виходили до друку упродовж нетривалого часу й у 1919 році усі три видання було закрито.

З вкоріненням радянської влади в Києві видавництво Культур-Ліги було примусово комунізоване та у 1921 році переоформлене на «Кооперативне видавництво Культур-Ліги». З цього часу пайовиками видавництва, окрім безпосередньо Культур-Ліги, були Голоовидав України та Наркомпрос України²⁸. У керівному складі з початку роботи видавничої секції були музикознавець Мойсей Береговський²⁹, Єзекііль Добрушин, Генех Казакевич³⁰, Ісаак Кіпніс³¹.

Видавництво не зосереджувалося на окремому типі друкованої продукції, адже станом на поч. 1920-х рр. бракувало доступної їдишемовної літератури з усіх галузей знань. Найтиражованішими були художня література, зокрема переклади класики й публікації сучасних єврейських поетів та письменників, навчальна та дитяча література, а також низка періодичних видань. Друкувалася також технічна література, однак здебільшого технічні видання призначалися для шкіл.

Окремою галуззю роботи видавничої секції Культур-Ліги виділяємо підготовку та друк навчальної літератури. Проте, учнями єврейських їдишських шкіл здебільшого були діти та підлітки з бідних єврейських сімей, так само як і відвідувачі вечірніх шкіл для дорослих. Оскільки у перші роки діяльності організації фінансування підручників здійснювалося Центральним Комітетом Культур-Ліги, а рідше – благодійними організаціями, такими як «Джойнт»³², то кошти фактично не компенсувалися³³. Через це активний друк навчальної продукції почався після 1920-х рр., тобто після комунізації видавництва.

Головним замовником їдишської просвітницької літератури після комунізації видавництва Культур-Ліги було Єврейське бюро Наркомпросу. Розробка та друк продукції здійснювався під їх контролем та цензурувався. Однак, попри співпрацю з Наркомпросом та фактичну комунізацію організації, Центральний і Виконавчий комітети Культур-Ліги притримувалися першопочатково поставленого курсу діяльності: розвиток і розповсюдження секулярної культури їдиш серед широких верств населення. Така схема співпраці знову демонструє підтвердження другого шляху інтеграції за методологічним положенням Маннгейма щодо шляхів взаємодії інтелектуалів з існуючим порядком державних утворень, адже представники організації на різних етапах її діяльності остаточно не влилися до Єврейської секції КП(б)У.

Варто зазначити, що тираж більшості книг видавництва був чималим. На сторінках газети «Пролетарская правда» знаходимо інформацію щодо накладів окремих видавничих серій станом на 1923 рік. Зокрема, навчальної та педагогічної літератури випущено 31 найменування загальним накладом 152500 екземплярів, дитячої літератури – 21 найменування загальним накладом 56500 екземплярів, художньої літератури – 10 найменувань загальним накладом 600 екземплярів та науково-популярної літератури – 2 найменування загальним накладом 6000 екземплярів³⁴. Окрім цього, після комунізації видавництва починається друк періодики, що було збитково здійснювати без додаткових асигнувань коштів. Усі періодичні видання, підготовлені «Кооперативним видавництвом Культур-Ліги», виготовлялися на замовлення Наркомпросу.

Привернення уваги до діяльності видавництва та залучення ширшої аудиторії до читання їдишемовної літератури було одним із важливих завдань для керівництва видавничої секції Культур-Ліги. Найпершим «ринком збуту» друкованої продукції були школи. Підручники, підготовлені Культур-Лігою, постачали не лише у шкільну мережу, створену організацією, а й у новоутворені школи нацменшин по усій території України. Окрім шкіл, підручниками забезпечували бібліотеки, зокрема Бібліотеку ім. Вінчевського. Заохочення єврейського населення Києва до читання нової їдишської літератури відбувалося через заклади культури та профорганізації.

Попри те, що до 1925 року Культур-Ліга як організація була повністю ліквідована радянською владою, видавництво продовжувало свою роботу до 1930 року. Варто зазначити, що Наркомпрос активно фінансував нові освітні видання, а також публікації тогочасних їдишських поетів і письменників. Найбільша кількість видань Культур-Ліги припадає на 1924–1930 рр. Насамперед це пов'язано з активною фінансовою підтримкою видавництва нацменшин із боку владної верхівки. Новоутверджена влада, шляхом сприяння масовій

культурній і просвітницькій діяльності єврейських організацій, зокрема й Культур-Ліги, будувала нову єврейську пролетарську культуру, що відрізнялася би від буржуазної дореволюційної єврейської культури³⁵. Відповідно, за вищеведеною біполярною схемою Маннгейма, керівництво Культур-Ліги, уникаючи прямого приєднання до партії та вибудовуючи специфічні механізми й напрямки взаємодії з існуючим порядком, продемонструвало другий шлях інтеграції із порядками суспільних утворень.

Однак, у 1930 році, на піку розвитку літератури мовою їдиш, Кооперативне видавництво Культур-Ліги було перепрофільоване та перейменоване на «Центровидав».

Підручники, навчальні та методичні матеріали.

У розвитку освітньої мережі Культур-Ліги показовими є видання навчальної літератури для усіх вікових категорій єврейського населення, а також для вчителів їдишських навчальних закладів. Із тогочасних бібліографічних довідок та з рекламних анонсів періодики та книг видавництва Культур-Ліги робимо висновок про наявність серій підручників із гуманітарних та природничих наук.

Навчальні матеріали з математичних та природничих дисциплін здебільшого були укладені Яковом Резніком, який був керівником низки їдишських шкіл Культур-Ліги у Києві. Найтиражованішими були посібники з математики Якова Резніка та Іцхака Співака «*Matematische heftn*»³⁶ (пер. – «Математичні зошити»). Авторству Абрама Голомба³⁷ належав підручник із природознавства «*Dos lebn fun a boym*» (пер. – «Життя дерева»)³⁸.

Варто виокремити навчальні посібники з мови їдиш. Найтиражованішим був двотомний підручник з їдишу Еліягу Співака³⁹, обидва томи якого вийшли друком у 1921 році⁴⁰ та перевидавалися до 1930-х рр. Також, авторству Еліягу Співака належало чимало практичних видань із мови їдиш для дітей та дорослих. Зокрема, збірка «*Yiddish. Literarishe zamlung far shul un houz*»⁴¹ (пер. – «їдиш. Літературна збірка для школи та дому») призначалася для дітей та була проілюстрована графіком і керівником художньої школи Культур-Ліги Марком Епштейном. Також у переліку навчальних матеріалів, підготовлених видавництвом Культур-Ліги, знаходимо низку видань із їдишської граматики для дорослих⁴² та підручники з єврейської і загальної історії⁴³. З повідомлень у газеті «Пролетарская правда» відомо, що станом на 1924 рік видавництвом Культур-Ліги було забезпечено усі київські їдишські школи необхідними навчальними матеріалами, серед яких і «політпросвітницька література»⁴⁴.

Вагомим для видавничої діяльності Культур-Ліги був педагогічний журнал «*Shul un Lebn*»⁴⁵ (пер. – «Школа і життя»). Часопис виходив у 1918-1920 рр., тобто до повної комунізації організації та переформатування видавництва в кооперативне. Редколегія журналу складалася

здебільшого з ініціаторів та керівників видавничої і педагогічної секцій Культур-Ліги, серед яких були педагог Ліпа Резнік, співкерівник шкільної секції Абрам Голомб, філолог Еліягу Співак та письменник Ноах Лур'є⁴⁶. У межах журналу публікували статті, присвячені тогочасній педагогіці, критиці видавничої діяльності та огляди методичної і педагогічної літератури. Варто зазначити, що перший номер «Shul un Leb» за 1918 рік розпочався зі статті про нову реформовану єврейську школу, у творенні якої брала безпосередню участь Культур-Ліга. Загалом, часопис уміщував критичні статті, де порушувалися теми просвітництва єврейського населення, важливості їдишських шкіл та мови їдиш загалом. У межах журналу були наявні публікації як за природничим, так і за гуманітарним спрямуваннями.

Реформованій їдишській школі на теренах України відведено окрему роль у межах часопису. Кожен із номерів уміщував інформацію про декілька єврейських світських шкіл у різних населених пунктах із переліком викладацького складу, предметів та методикою викладання. За нетривалий період свого існування «Shul un Leb» виступив своєрідним підтвердженням роботи освітньої мережі Культур-Ліги, де фундатори організації могли публікувати свої наукові доробки на хвилі творення нової їдишської світської просвіти. Художнє оформлення журналу здійснив йосеф Чайков.

Після комунізації видавництва Культур-Ліги та перепрофілювання його у кооперативне видавництво, альтернативною педагогічному часопису «Shul un Leb» виступив «Pedagogisher byulet»⁴⁷ (пер. – «Педагогічний бюлетень»). Часопис виходив щомісяця протягом 1922-1923 рр. Більшість номерів журналу умовно поділялися на три частини: блок авторських статей педагогічної тематики, хроніка новин у освітній мережі на території усього Радянського Союзу та бібліографічний огляд останніх доробків із педагогіки. Продовжуючи традицію «Shul un Leb», у кожному номері часопису подавався огляд єврейських світських шкіл у інших регіонах України та Радянського Союзу загалом. На сторінках журналу публікували свої статті Яків Резнік, Ліпа Резнік, Ноах Лур'є, Ізраїль Яхінсон⁴⁸ та інші активісти реформованої їдишської освіти.

У межах освітньої літератури варто згадати бібліографічний часопис «Vikher velt»⁴⁹ (пер. – «Книжковий світ»). Видавництво Культур-Ліги випускало журнал у 1918-1921 рр., тобто до остаточної комунізації організації. Видання виступало вільною платформою для тогочасних їдишських інтелектуалів. На сторінках «Vikher velt» публікували критичні літературознавчі статті Давида Бергельсона, Єзекіїля Добрушина, Ісаака Кіпніса, Абрама Голомба та інших публіцистів і критиків. Після 1921 року нетривалий час «Vikher velt» виходив друком у Варшаві, однак до 1924 року видання часопису було цілком припинене.

У 1928 році видавнича секція Культур-Ліги ініціювала черговий педагогічний часопис «Ratnbildung» (пер. – «Радянська освіта»), що виходив друком у харківській філії видавництва. У 1931 році, після переформатування Кооперативного видавництва Культур-Ліги у «Центровидав», часопис продовжили випускати до 1937 року.

Дитячі та підліткові видання.

Окрім підручників та навчально-методичних матеріалів, видавництво Культур-Ліги випускало чималу кількість дитячої літератури мовою їдиш. Аналізуючи дитячу літературу, яку в масовому масштабі почали випускати після комунізації Культур-Ліги у 1920-х, варто враховувати той факт, що «радянська дитяча книга їдишем була насамперед радянською, а потім єврейською»⁵⁰. Таку оцінку підтверджує передусім те, що головним замовником друкованої продукції Культур-Ліги та інших видавництв нацменшин був Наркомпрос, а його підрозділ – Рада з питань просвіти національних меншин – відповідав за контроль, цензурування та підготовку дитячих книг. Попри це, у 1920 – 1930-х рр. Київ утримував статус одного з центрів друку дитячої їдишської літератури поряд із Варшавою та Вільно⁵¹. Окрім видавництва Культур-Ліги, підготовкою та друком дитячої літератури їдишем займалися інші київські видавничі осередки «Kinder farlag» (пер. – «Дитяче видавництво»), «Ukrderzhnatsmenfarlag» (пер. – «Укрдержнацменшинвидав»), «Folksfarlag» (пер. – «Народне видавництво») та «Farlag fun kunst» (пер. – «Мистецьке видавництво»).

Однією з перших дитячих книг, підготовлених видавництвом Культур-Ліги, була «Nad Gadya»⁵² (пер. – «Козеня») – притча-пісня для дітей із тексту Агади, яку зазвичай співають на свято Песах. Підготовка видання відбувалася в тісній співпраці з художньою секцією Культур-Ліги. Художнє оформлення здійснив знаний графік Ель Лисицький. Брошура складається з невеликої передмови та кольорових ілюстрацій, виконаних у техніці літографії. Наклад ілюстрованої брошури складав лише 75 екземплярів, що робить її на сьогодні доволі рідкісним виданням. У 1923 році у варшавській видавничій філії Культур-Ліги вийшов новий наклад ілюстрованого видання «Nad Gadya», однак у чорно-білому варіанті.

Того ж року видавництво Культур-Ліги випустило ілюстровану їдишську абетку «Di naye shul»⁵³ (пер. – «Наша школа»). Варто зазначити, що видання було випущене на користь підрозділу організації, культурного фонду пам'яті Менделе-Мойхер Сфоріма, Іцхак-Лейбуш Переца та Шолом-Алейхема. Відповідно, кошти з продажу книг йшли на культурні та просвітницькі ініціативи, зокрема на театральні постановки та поетичні вечори. Окрім безпосередньо абетки, книга містить чималу кількість оповідань та дитячих пісень, серед яких зустрічаються переклади народних казок, зокрема однієї німецької та однієї російської. Наявна також хасидська казка «Eliyagu hanavi».

У 1924 році за сприяння видавництва Культур-Ліги було видано ще одну дитячу збірку казок Ісаака Кіпніца «Rusishe mayseleh»⁵⁴ (пер. – «Російські казки»). Цінність видання насамперед у його художньому оформленні, що здійснила художниця-графік Сара Шор⁵⁵. У збірці опубліковано вісім казок, кожна з яких супроводжує низка ілюстрацій.

Окрім художніх видань, видавництво Культур-Ліги опікувалося низкою дитячої періодики. Один з найпопулярніших дитячих їдишських ілюстрованих журналів «Freud» (пер. – «Радість»)⁵⁶ виходив друком у 1922-1925 рр. У цей період Культур-Ліга як організація була комунізована, а практично весь склад її фундаторів перебував у еміграції. За друк часопису відповідав новопризначений радянською керівною верхівкою Центральний Комітет Культур-Ліги. Оскільки наклад журналу варіювався від 2500-3000 екземплярів⁵⁷, то часопис можна вважати одним із найтиражованіших за період існування видавництва Культур-Ліги. Художнє оформлення обкладинки здійснював Марк Епштейн. Попри те, що на сторінках часопису друкувалися тогочасні їдишські культурні діячі, зокрема Іцик Фефер⁵⁸, Липа Резнік, Лейб Квітко, Ноах Лур'є, кожен номер починався зі вступної статті з агітаційним контентом. Журнал виходив щомісяця протягом 1922-1925 рр. Дослідниця Юлія Сахневич, яка першою ввела журнал «Freud» у бібліографічний обіг, зазначає: «Часопис мав на меті провадити освітню, виховну та пропагандистську роботу серед єврейських дітей віком 12-14 років, хоча містив матеріали і для дітей молодшого віку»⁵⁹.

Варто наголосити, що в кожному номері часопису була рубрика, де публікувалися найкращі твори, що читачі надсилали у редакцію. Редколегія журналу «Freud» однією з перших започаткувала подібну практику «звернення до читача».

1930-1939 рр. виходив друком дитячий ілюстрований часопис «Oktyaberl» (пер. – «Жовтень»)⁶⁰. Оскільки у 1931 році Кооперативне видавництво «Культур-Ліга» переформатували у «Центровидав», видавнича секція Культур-Ліги опікувалася часописом лише два роки. Як і у випадку з журналом «Freud», фінансування часопису здійснював Наркомпрос. Насамперед, варто акцентувати на художньому оформленні номерів «Oktyaberl», особливо в період з 1930-1933 рр. До ілюстрування окремих випусків долучилися члени художньої секції Культур-Ліги, зокрема Сара Шор та Марк Епштейн. У перші роки існування журналу до його редколегії входив педагог та один із чільних керівників Культур-Ліги до її розпуску Ноах Лур'є.

Варто зазначити, що редакція «Oktyaberl», продовжуючи традицію, започатковану журналом «Freud», практикувала рубрики зі «зверненнями до читача». До прикладу, у першому номері журналу «Oktyaberl» за 1930 рік зустрічаємо оголошення, що перші 60 передплатників гарантовано отримають подарунки:

«Діти, що встигли першими оформити передплату на наш часопис, отримують спеціально підготовлений редакцією подарунок – невеликі книжки-брошури. Ще 140 переможців будуть оголошені в наступних двох номерах “Oktyaber!”»⁶¹ [переклад з їдишу. – *Авт.*].

На сторінках окремих номерів журналу знаходимо також періодичні конкурси серед читачів на кращі твори або на краще запитання до редакції. Змістовна частина часопису складалася з художніх оповідань та віршів тогочасних поетів і письменників, зокрема таких, як Ісаак Кіпніс, Перец Маркіш⁶², Лейб Квітко тощо. Також читачам пропонували до уваги інформацію про тогочасних єврейських митців, які були причетні до художньої студії Культур-Ліги. Однак, кожен номер журналу уміщував ще й ідеологічну складову, як-от короткі звіти партійних з’їздів, біографічні твори про Володимира Леніна та Йосипа Сталіна, ідейні вірші.

У 1931 році, після ліквідації Кооперативного видавництва «Культур-Ліга», журнал продовжував виходити в інших їдишемовних видавництвах, а протягом 1939 року публікувався під назвою «Zay greyt!» (пер. – «Будь на поговори»), однак за рік закінчив своє існування⁶³.

Видання їдишських поетів та письменників, переклади класичної літератури.

Характеризуючи видавництво Культур-Ліги, варто згадати низку художніх і поетичних публікацій та перекладної літератури, що виходила друком мовою їдиш з 1918 по 1931 рр. Як було зазначено, видавництво Культур-Ліги, одне з небагатьох у Києві на той час, об’єднувало свої видання в тематичні бібліотеки, що відрізнялися художнім оформленням та були досить впізнаваними на вітрині книжкової лавки⁶⁴. Такі бібліотеки здебільшого створювали, аби візуально розмежувати художню літературу та публіцистику від видань природничо-технічної тематики й суспільних наук. Такими книжковими бібліотеками були: «Shul un pionern bibliotek» (пер. – «Піонерська шкільна бібліотека»), «Marksistishe bibliotek» (пер. – «Марксистська бібліотека»), «Algemayne bibliotek» (пер. – «Загальна бібліотека»), «Universale bibliotek» (пер. – «Загальна бібліотека»), «Populer visenshaftlene bibliotek» (пер. – «Популярна наукова бібліотека»).

У межах шкільної піонерської бібліотеки публікували переважно художні оповідання. їдишем було перекладено збірку Герберта Уелса «Кам’яна доба»⁶⁵, Уїди «В степу»⁶⁶, Володимира Винниченка «Бабусин подарунок»⁶⁷.

Принагідно, історик і лінгвіст Генадій Естрайх зазначає: «Серед видань, які поширювала центральна книгарня Культур-Ліги, лише дві книги були перекладами з української: збірки дитячих оповідань Івана Франка, перекладених Давидом Гофштейном»⁶⁸. Однак, знаходимо публікації і низки інших українських письменників у перекладі їдишем. Окрім перекладу

вищезазначеного твору Володимира Винниченка, у межах «*Algemeine bibliotek*» знаходимо збірку Михайла Коцюбинського «Вибрані твори»⁶⁹.

В «*Algemeine bibliotek*» здебільшого публікували переклади зарубіжної класики, як-от видання Марка Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна»⁷⁰. Серед публікацій «*Universale bibliotek*» також знаходимо класичні твори, зокрема книгу Джека Лондона «Північна Одісея»⁷¹.

Окрему частку книговидання Культур-Ліги склали збірки тогочасних їдишських поетів і письменників: Шолома Аша⁷², Шолом-Алейхема⁷³, Давида Гофштейна⁷⁴, Іцика Фефера⁷⁵ та інших.

Збірка віршів Давида Гофштейна «Троуег» (пер. – «Скорбота»)⁷⁶ посіла провідне місце серед друкованої продукції Культур-Ліги. Книга є симбіозом поезії Давида Гофштейна та графічного мистецтва Марка Шагала, завдяки чому стала одним із найвідоміших мистецьких видань Культур-Ліги. Опублікована в 1922 році, збірка увібрала актуальний у Західній Європі авангардний мотив об'єднання тексту та рисунку. Деякі рядки віршів Давида Гофштейна композиційно вписані у графічний малюнок. Тираж книги склав 4500 екземплярів. Тематично поетична збірка передає трагедію погромів часів громадянської війни. Драматизм віршованого тексту підсилений ілюстративним рядом Марка Шагала. На останній сторінці видання є присвята усім загиблим у погромах 1919-1920 рр. Окрім того, кошти з продажу збірки передавалися на допомогу єврейським дітям-сиротам⁷⁷.

Також видавництво Культур-Ліги опікувалося низкою літературно-критичної періодики. Зокрема, у 1928 році вийшов друком один том наукових записок «*Shriftn*» (пер. – «Твори»), що складався з філологічних та літературознавчих статей з їдишу та їдишської літератури загалом. Видання було підготовлене для Кабінету єврейської культури при ВУАН⁷⁸. Наукові записки можна охарактеризувати як спеціалізоване філологічне видання.

У 1930-х рр. що два тижні виходив друком політично-популярний художній часопис «*Proletarische fon*»⁷⁹ (пер. – «Пролетарський прапор»). До редколегії журналу входив Іцик Фефер. Традиційно зміст видання поділявся на декілька частин: новини комуністичного світу, хроніка з «робітничого життя», культурна рубрика та художні оповідання. У кожному номері була додаткова сторінка з гумористичними оповідками. У певних випусках «*Proletarische fon*» розміщувалися анонси з книжковими новинками видавництва Культур-Ліги та цінами на книги, що дає цілісніше уявлення про книжковий репертуар видавництва.

Також, театральна секція у співпраці з видавництвом Культур-Ліги ініціювала видання низки театральних часописів. Зокрема, збірки «*Teater studie fun Kultur-Lige*» (пер. – «Театральна студія Культур-Ліги»)⁸⁰, де друкувалися новини театральної секції та анонси постановок, а також «*Teater buh*»⁸¹ (пер. – «Театральна книга»), ювілейного видання до п'ятдесятої річниці єврейського театру.

Висновки

Результати проведеного дослідження, на базі опрацьованих джерел та історіографії, дають підстави зробити висновки щодо видавничої діяльності Культур-Ліги, загалом, та перевірки на конкретному джерельному матеріалі методологічного положення Маннгейма щодо шляхів взаємодії інтелектуалів з існуючим порядком державних утворень, зокрема.

Дослідивши історію взаємодії та співробітництва діячів Культур-Ліги з єврейськими політичними об'єднаннями, з одного боку, і з органами радянської влади, з іншого, авторка на основі віднайдених в архівах документів схиляється до думки, що чільні представники Культур-Ліги, вибудовуючи механізм та напрямки взаємодії, продемонстрували в контексті розуміння вищенаведеної біполярної схеми Маннгейма другий шлях інтеграції з порядками суспільних утворень. Вони не приєдналися і не влились до Єврейської секції КП(б)У, а окремі члени правління, будучи водночас репрезентантами єврейських політичних об'єднань, утім не інкорпоровали ідеї та лозунги своєї політичної боротьби до порядку культурно-просвітницької діяльності Культур-Ліги. Ця констатація на користь другого шляху знаходить свій вияв у конкретних джерелах, віднайдених авторкою у процесі дослідження біографій діячів Культур-Ліги та їхньої діяльності.

Видавнича мережа Культур-Ліги виступила досить вдалою моделлю розповсюдження просвіти серед єврейського населення. Київська філія видавництва, попри її стрімку комунізацію у 1921 році, за кількістю їдишемовних видань посідала чільне місце серед тогочасних їдишських східноєвропейських видавництв. Культур-Ліга ініціювала друк чималої кількості освітньої літератури для дорослих та дітей, мистецьких художніх видань, альманахів і часописів. Попит на видання Культур-Ліги зумовлений якістю та кількістю друкованої продукції, тираж деяких видань складав близько 3000 екземплярів. Співпраця видавничої, шкільної, позашкільної та дошкільної секцій забезпечили їдишські світські навчальні заклади необхідною літературою з усіх галузей знань, нестача якої була досить відчутною у 20-ті роки ХХ століття.

Особливістю діяльності видавничої секції була її тісна співпраця з художньою секцією, що відобразилася в художньому оформленні більшості книг. До декорування видань Культур-Ліги були залучені провідні творці авангардного мистецтва, такі як Марк Шагал, Ель Лисицький, Сара Шор, Марк Епштейн, Іссахар-Бер Рибак. У межах співпраці з літературною секцією Культур-Ліги на сторінках новостворених часописів та альманахів дебютувало чимало їдишських поетів та письменників, зокрема Матвій Талалаєвський, Ісаак Кіпніс, Лейб Квітко, Перец Маркіш тощо.

¹ Про діяльність освітньої мережі Культур-Ліги див. ширше: Уманська А. Організація єврейської світської освіти у Києві у 1918–1922 рр. *Красзнавство*. 2020. №1(110). С. 171–184.

² Mannheim K. *Ideology and Utopia*. London: Routledge & K. Paul, 1952. P. 142.

³ Фишман Д. Вокруг идиша. Очерки истории еврейской культуры в России и Польше. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 22.

⁴ Там само. С. 22.

⁵ Fishman J. *Yiddish: Turning to Life*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1991. С.233.

⁶ Естрайх Г. Культура мовою їдиш. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 27.

⁷ Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917–1920). Київ : Дух і Літера, 2017. С. 112-113.

⁸ Меламед Зеліг (1886, м. (?) – 1946, Нью-Йорк, США) – громадський та політичний діяч, публіцист. У 1912-1913 рр. очолював видавництво їдишських книг у Вільно. Один із ініціаторів та провідних діячів Культур-Ліги у Києві, а відтак, після ліквідації київської філії, – у Варшаві.

⁹ Єврейський Народний Університет – вищий навчальний заклад у Києві з викладавською мовою їдиш. Функціонував із червня 1918 до кінця 1920 року. Створення Єврейського Народного Університету відбулося за ініціативи «Культур-Ліги». Університет налічував три факультети: природничо-математичний, гуманітарний та факультет єврейських знань.

¹⁰ Бергельсон Давид (1884, м. Охримове (нині – Сарни) нині Чернігівської обл. – 1952, (?)) – письменник, драматург. Писав переважно мовою їдиш. Виступив одним з ініціаторів та провідних діячів Культур-Ліги. Входив до складу Єврейського антифашистського комітету. У 1949 році арештований, у 1952 році розстріляний.

¹¹ Добрушин Єзекііль (1883, с. Мутин, нині Сумської обл. – 1953, (?), Комі АРСР) – літературний критик, фольклорист, драматург та поет. Здобув традиційну єврейську освіту у хедері, навчався в Сорбонні в Парижі на факультеті права. Був членом Об'єднаної єврейської робочої соціалістичної партії. З 1918 року – співредактор видавництва Культур-Ліги.

¹² Литваков Мойсей (1875, м. Черкаси – 1937(?), м. Мінськ) – політичний діяч та історик літератури. Здобув традиційну єврейську освіту. У 1902-1905 рр. відвідував курси з філософії та літературознавства в Сорбонні. З 1918 року – член Об'єднаної єврейської соціалістичної робочої партії. Після утворення ГОСЕТУ, завідував літературною секцією театру.

¹³ Гофштейн Давид (1889, м. Коростишів, нині Житомирської обл. – 1952 ?) – єврейський поет, перекладач, член Культур-Ліги, член редакційних колегій та видавництв низки поетичних збірників і журналів єврейських літераторів у Києві та Москві. Член бюро єврейської секції Всеукраїнського союзу пролетарських письменників, член Єврейського антифашистського комітету. У 1948 році арештований, у 1952 році розстріляний.

¹⁴ Державний архів міста Києва (далі – ДАК). Ф. 163. Оп. 21. Спр. 1425. Арк. 1.

¹⁵ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ). Ф. 321. Оп. 7. Спр. 3-5. Арк. 2.

¹⁶ Нусінов Іцхак (1889, м. Черняхів, нині Житомирської обл. – 1950, м. Москва) – літературознавець та критик. Писав переважно мовою їдиш та російською. Наприкінці 1919 року вступив до комуністичної партії, відтак обіймав посаду керівника Єврейської секції у Києві. З 1920 року входив до керівного складу комунізованої Культур-Ліги.

¹⁷ Krutikov M. *Yiddish Fiction and the Crisis of Modernity, 1905-1914*. Stanford: Stanford University Press, 2001. С. 211.

¹⁸ Цит. за Казовський Г. Книжкова графіка митців Культур-Ліги. Київ: Дух і Літера, 2011. С.11.

¹⁹ Епштейн Марк (1897, м. Бобруйськ, нині Білорусь – 1949, м. Москва) – графік, театральний художник та скульптор. Здобув освіту в Київському художньому училищі, відвідував художні студії Олександра Мурашка та Олександри Екстер. Входив до правління Київського відділення Єврейського товариства заохочення мистецтв. Один з ініціаторів створення художньої секції Культур-Ліги та Музею єврейського мистецтва. Очолив єврейську художньо-промислову школу (колишні художні курси Культур-Ліги) у Києві.

²⁰ Рибак Іссахар-Бер (1897, м. Єлисаветград, нині Кропивницький – 1935, м. Париж) – графік, живописець, теоретик мистецтва. Здобув освіту в Київському художньому училищі, відвідував художню студію Олександри Екстер. Учасник Київського відділення Єврейського товариства заохочення мистецтв. Один з ініціаторів створення художньої секції Культур-Ліги та Музею єврейського мистецтва. Один з авторів маніфесту єврейського авангарду «Шляхи єврейського живопису».

²¹ Лисицький Еліезер (1890, м. Починок, нині - Росія – 1941, м. Москва) – архітектор, живописець, графік. Здобув освіту у Вищій технічній школі у Дармштадті (Німеччина), відвідував художню студію Єгуди Пена у Вітебську. Один з ініціаторів художньої секції Культур-Ліги у Києві. Був одним із засновників угруповання «Уномис» (Утверджувачі нового мистецтва).

²² Чайков Йосеф (1888, м. Київ – 1979, м. Москва) – скульптор, графік, теоретик мистецтва. Освіту здобув у Школі вільних мистецтв та школі декоративних мистецтв у Парижі, відвідував паризьку студію Наума Аронсона. Один з ініціаторів художньої секції Культур-Ліги у Києві, викладач класу скульптури. Керівник київської дитячої художньої студії Культур-Ліги.

²³ Квітко Лейб (1890, с. Голоскове, нині Хмельницька обл. – 1952, Москва) – поет. Писав переважно мовою їдиш. Публікував свої вірші не лише у радянських, а й у закордонних виданнях. Ще за життя випустив близько 20 дитячих віршованих збірок. Був членом Єврейського антифашистського комітету і редколегії газети «Єйнікайт». У 1949 році арештований, у 1952 році розстріляний.

²⁴ Резнік Ліпа (1890, м. Чорнобиль, нині Київської обл. – 1944, м. Кустанай, нині Казахстан) – педагог, поет, письменник, драматург, переклад. Навчався на фізико-математичному факультеті Університету Св. Володимира та в аспірантурі філологічної секції Інституту єврейської пролетарської культури ВУАН. У 1920-х роках викладав літературу й мови на Вищих єврейських педагогічних курсах. Автор літературних творів і перекладів мовою їдиш, зокрема творів Тараса Шевченка, Олександра Пушкіна та Антона Чехова.

²⁵ Казовський Г. Книжкова графіка митців Культур-Ліги. Київ: Дух і Літера, 2011. С. 9.

²⁶ Правда історії. Діяльність єврейської культурно-просвітницької організації «Культурна ліга» у Києві (1918–1925). Упор. М. Рибаків. Київ: Кий, 2001. С. 127.

²⁷ Естрайх Г. Культура мовою їдиш. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 63.

²⁸ Б.И. Маршак о работе Кооперативного издательства «Культур-Лига». *Пролетарская правда*. 1923. 8 августа. №178.

²⁹ Береговський Мойсей (1892, с. Термахівка, нині Іванківського р-ну Київської обл. – 1961, м. Київ) – музикознавець, дослідник єврейського фольклору України. Музичну освіту здобув у Київській та Петроградській консерваторіях. Працював завідувачем кабінету музичної фольклористики Інституту єврейської пролетарської культури ВУАН, науковим співробітником Інституту мови і літератури, завідувачем фольклорним відділом кабінету єврейської культури ВУАН, викладачем Київської консерваторії. У 1950 році арештований і засуджений до 10 років ув'язнення, у 1956 році реабілітований.

³⁰ Казакевич Генех (1883, м. (?), Чернігівської обл. – 1935, м. Біробіджан) – літературний критик, публіцист та журналіст. Відвідував педагогічні курси у Гродно. Був ініціатором та головним редактором перших їдишських періодичних видань Культур-Ліги у Києві, серед яких «Комуністисхе фон» (пер. – «Комуністичний прапор») та «Комуністисхе вег» (пер. – «Комуністичний шлях»), а також харківських літературних часописів «Di royte velt» (пер. – «Червоний світ»), «Der shtern» (пер. – «Зірка»). Очолював Всеукраїнський єврейський державний театр (ГОСЕТ) у Харкові.

³¹ Кіпніс Ісаак (1896, с. Словечно, Волинської обл. – 1974, м. Київ) – письменник, поет та перекладач. У 1920-х рр. дебютував у їдишській періодиці, зокрема у часописах «Shtorm» (пер. – «Течія»), «Der fraynd» (пер. – «Друг»), «Di royte velt» (пер. – «Червоний світ»). Здебільшого відомий як їдишський дитячий письменник. Перша збірка дитячих оповідань «Oksn» (пер. – «Воли») вийшла друком у 1923 році, за підтримки видавництва Культур-Ліги.

³² «Джойнт» – одна з найбільших єврейських благодійних організацій. Створена у 1914 році у США.

³³ ДАКО. Ф. Р-142. Оп. 1. Спр. 331. Протокол засідання колегії Губнаросвіти про упорядкування відносин з «Культур-Лігою». Арк. 10.

³⁴ Кооперативное издательство «Культур-Лига». *Пролетарская правда*. 1924. 25 мая. №118.

³⁵ ІР НБУВ. Ф. 321. Оп. 7. Спр. 3-5. [Звернення] до усіх відділів Культур-Ліги, єврейських робітників, революційної інтелігенції та усіх культурно-просвітницьких установ. Арк. 1.

³⁶ Spivak I. *Matematishe heftn*. Kyiv: Kooperativer farlag Kultur-Lige, 1923. 54 с.

³⁷ Голомб Абрам (1882, м. (?), Литва – 1982, Лос-Анджелес, США) – їдишський письменник та педагог, один з ініціаторів шкільної секції Культур-Ліги. Автор численних педагогічних статей. З 1921 по 1931 рр. очолював Віленську учительську семінарію. Після створення дослідницького інституту їдишу YIVO у 1925 році, працював у відділі психології та освіти у віленській філії. У 1930-х роках емігрував до Палестини, а у 1944 переїхав до Мехіко, де протягом тривалого часу очолював низку єврейських шкіл з викладанням їдишем.

³⁸ Golomb A. *Dos lebn fun a boym*. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1922. 119 с.

³⁹ Співак Еліягу (1890, м. Васильків, Київської обл. – 1950, м. Москва) – доктор філологічних наук, професор-лінгвіст. Освіту здобув у Глухівському учительському

інституті. З 1930 року очолював кафедру їдишу в одеському Інституті народної про-
світи. З 1936 року обіймав посаду голови Кабінету вивчення єврейської радянської
літератури, мови та фольклору АН УРСР. Автор численних теоретичних праць з мови
їдиш, словників та підручників. Докторську дисертацію захистив у Московському дер-
жавному університеті ім. М.В. Ломоносова.

⁴⁰ Spivak E. Yiddish. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1921 Т. 1, 2.

⁴¹ Spivak E. Yiddish. Literarishe zamlung far shul un hoyz. Kyiv: Kooperativer farlag
«Kultur-Lige», 1923. 115 с.

⁴² Б. а. Kooperativer farlag Kultur-Lige. Biher far der shul. *Pedagogisher byuletten*. 1922.
№2-3. С.115.

⁴³ Див.: Efrosi H. Geshihte. Kyiv: Kultur-Lige, 1920. 129 с.; Yahinson I. Kultur geshihte
far folks shul. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1923. Т. 1, 1925. Т. 2.

⁴⁴ Кооперативное издательство «Культур-Лига». *Пролетарская правда*. 1924. 23
сентября. №217.

⁴⁵ Shul un lebn. Kyiv: Kultur-Lige, 1918-1920.

⁴⁶ Лур'є Ноах (1885, м. Блашна, нині Мінської області, Білорусь – 1960, м. Москва) –
письменник, перекладач, педагог, один із чільних керівників Культур-Ліги, керівник
Єврейських педагогічних курсів у Києві, писав твори івритом та їдишем, критичні роз-
відки про класиків єврейської літератури – Менделе Мойхер Сфоріма та Іцхака Лейбуш
Переца.

⁴⁷ *Pedagogisher byuletten*. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1922-1923.

⁴⁸ Яхінсон Ізраїль (1891, м. Кишинів – 1940-ві ?) – філолог, педагог. Автор низки
підручників для їдишських шкіл. Викладав на Вищих єврейських педагогічних курсах
у Києві. З 1927 року обіймав посаду керівника педагогічної секції Інституту єврейської
пролетарської культури при ВУАН.

⁴⁹ Bikhher velt. Kyiv: Kultur-Lige, 1918-1921.

⁵⁰ Ривкіна Г. Видання їдишем для дітей у відділі Фонду юдаїки Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Єврейська культурна
спадщина України. Матеріали міжнародної наукової конференції «Збереження та
популяризація єврейської культурної спадщини України», м. Київ, 26-27 жовтня 2016
р.* Київ: Дух і Літера, 2018. С. 107.

⁵¹ Ривкіна Г. Видання їдишем для дітей у відділі Фонду юдаїки Інституту рукопису
Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. *Єврейська культурна
спадщина України. Матеріали міжнародної наукової конференції «Збереження та
популяризація єврейської культурної спадщини України», м. Київ, 26-27 жовтня 2016
р.* Київ: Дух і Літера, 2018. С. 108.

⁵² Nad gadya – Kyiv: Kultur-Lige, 1919. 12 с.

⁵³ Di naye shul. D. Hokbeyn. Kyiv: Kultur-Lige, 1919. 115 с.

⁵⁴ Kipnis I. Ruishe mayseleh – Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1924. 50 с.

⁵⁵ Шор Сара (1897, м. Дубно, нині – Волинської обл. – 1981, м. Москва) – худож-
ниця, працювала здебільшого у техніці графіки. Освіту здобула в Київському художньо-
му училищі та у Санкт-Петербурзькій академії мистецтв. Співучасниця низки
авангардних виставок за участі Олександри Екстер та Олександра Богомазова. Одна з
ініціаторок художньої секції Культур-Ліги.

- ⁵⁶ Freyd. Zhurnal far kinder. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1922-1926.
- ⁵⁷ Сахневич Ю. Журнал для дітей “Фрейд” видавництва “Культур-Ліга” (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України). *Вісник Книжкової палати*. 2014. №3. С. 2.
- ⁵⁸ Фефер Іцик (1900, м. Канів, Черкаської обл. – 1952, м. Москва) – поет та громадський діяч. Писав переважно мовою їдиш. З 1942 став членом Єврейського антифашистського комітету. З квітня 1942 обіймав посаду заступника редактора газети комітету «Ейнікайт». У 1948 році арештований, у 1952 році розстріляний.
- ⁵⁹ Сахневич Ю. Журнал для дітей “Фрейд” видавництва “Культур-Ліга” (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України). *Вісник Книжкової палати*. 2014. №3. С. 2.
- ⁶⁰ Oktyaberl. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1930-1939.
- ⁶¹ Б. а. Ver bakumt matones fun der redaksie? *Oktyaberl*. 1930. No1. С. 2.
- ⁶² Маркіш Перец (1895 м. Полонне, нині Хмельницької обл. – 1952, м. Москва) – поет, письменник, публіцист. Писав переважно мовою їдиш. З 1926 року входив до керівництва Союзу письменників СРСР. Був членом Єврейського антифашистського комітету. Входив до редколегії журналів «До перемоги!» та «Батьківщина». У 1949 році арештований, у 1952 році розстріляний.
- ⁶³ Сахневич Ю. Журнал для дітей “Фрейд” видавництва “Культур-Ліга” (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України). *Вісник Книжкової палати*. 2014. №3. С. 2.
- ⁶⁴ Ривкіна Г. Центральна єврейська бібліотека ім. Вінчевського у Києві. *Міжнародна наукова конференція «Бібліотека. Наука. Комунікація: формування національного інформаційного простору»*, м. Київ, 4-6 жовтня 2016 р. Київ: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2016. С. 171.
- ⁶⁵ Uels G. Ug-lomi. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1927. 115 с.
- ⁶⁶ Uida. In step. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1929. 72 с.
- ⁶⁷ Vinnichenko V. Der bobes matone. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1929. 132 с.
- ⁶⁸ Естрайх Г. Культура мовою їдиш. Київ: Дух і Літера, 2015. С. 62.
- ⁶⁹ Kotsyubinskiy M. Dertsaylungen. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1928. 168 с.
- ⁷⁰ Tven M. Geklberri Finn. Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1929. 312 с.
- ⁷¹ London Dzh. Tsofn Odisee. Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1930. 396 с.
- ⁷² Ash S. A shmetl. Kyiv: Kultur-Lige, 1919. 158 с.
- ⁷³ Sholem-Aleyhem. Zamlung. Tsum draytn yortsayt. Kyiv: Kultur-Lige, 1919. 30 с.
- ⁷⁴ Gofshteyn D. Troyer. Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1922. 23 с.
- ⁷⁵ Fefer I. Gefunene funken. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1928. 112 с.
- ⁷⁶ Gofshteyn D. Troyer. Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1922. 23 с.
- ⁷⁷ Лисневский М. Книга «Тройер» Давида Гофштейна и Марка Шагала. Из истории еврейского книжного искусства. *Иерусалимский библиофил*. 2003. No 2. С. 176.

⁷⁸ Сахневич Ю. Журнал для дітей “Фрейд” видавництва “Культур-Ліга” (за матеріалами Державного архіву друку Книжкової палати України). *Вісник Книжкової палати*. 2014. №3. С. 2.

⁷⁹ Proletarishe fon. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1928. №1-14

⁸⁰ Teater studie fun Kultur-Lige. Kyiv: Farlag fun literatur seksie fun Kultur-Lige, 1921. 90 с.

⁸¹ Teater buh. Kyiv: Kooperativer farlag «Kultur-Lige», 1927. 183 с.

REFERENCES

1. Abramson, H. (2017). *Molytva za vladu. Ukraintsi ta ievrei v revoliutsijnu dobu (1917–1920)*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
2. Estraiikh, O. (2015). *Kul'tura movoiu idysh*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
3. Fishman, J. (1991). *Yiddish: Turning to Life*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company [in Ukrainian].
4. Fishman, D. (2015). *Vokruh ydysha. Ocherky ystoryy evrejskoj kul'tury v Rossyy u Pol'she*. Kyiv: Dukh i Litera [in Russian].
5. Kazovskyi, H. (2011). *Knyzhkova hrafika myttsiv Kul'tur-Lihy*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
6. Krutikov, M. (2001). *Yiddish Fiction and the Crisis of Modernity, 1905-1914*. Stanford: Stanford University Press [in English].
7. Rybakov, M. (2001). *Pravda istorii. Diial'nist' ievrejs'koi kul'turno-prosvitnyts'koi orhanizatsii Kul'turna liha u Kyievi*. Kyiv: Kyi [in Ukrainian].
8. Lysnevskyi, M. (2003). *Kniga Troer Davida Gofshtejna i Marka Shagala. Iz istorii evrejskogo knizhnogo iskusstva*. Jerusalem [in Russian].
9. Mannheim K. *Ideology and Utopia*. London: Routledge & K. Paul, 1952. [in English].
10. Ryvkina, H. (2016). *Tsentral'na ievrejs'ka biblioteka im. Vinchevs'koho u Kyievi*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Ryvkina, H. (2018). *Vydannia idyshem dlia ditej u viddili Fondu iudaiky Instytutu rukopysu Natsional'noi biblioteky Ukraïny imeni V.I. Vernads'koho*. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
12. Sakhnevych, Y. (2014). *Zhurnal dlia ditej Frejd vydavnytstva Kul'tur-Liha (za materialamy Derzhavnoho arkhivu druku Knyzhkovoï palaty Ukraïny)*. Kyiv [in Ukrainian].
13. Umanska, A. (2020). Orhanizatsiia ievrejs'koi svits'koi osvity u Kyievi u 1918–1922 rr. *Kraieznavstvo*, 1, 171–184 [in Ukrainian].